

Genoeg geld om een brood te

De Kolonie van Weldadigheid in Merksplas

Tot 1993 waren weinig wetten in België zo algemeen gekend als de Wet op de Landloperij uit 1866. Vanaf het moment van invoering was de (soms plagende) standaardvraag die je daar te horen kreeg als je de straat op moest: 'Heb je genoeg geld bij je?' Jong en oud wist wat er bedoeld werd met 'genoeg', namelijk 'genoeg om een brood te kunnen kopen'. Want als je dat bedrag tijdens een politiecontrole niet op zak had, kon je opgepakt worden voor landloperij. Met als uiterste consequentie een veroordeling en opname in de Kolonie van Weldadigheid in de gemeente Merksplas in de Vlaamse Kempen.

Hans Vermeer is oud-redacteur van Kleio.

In Nederland associëren we de naam 'Veenhuizen' waarschijnlijk meteen met de Kolonie van Weldadigheid die in deze gemeente was gevestigd, en zoals die onder andere beschreven is in het boek *De strafkolonie* van Wil Schackmann uit 2018. Zo zal elke Belg de naam 'Merksplas' waarschijnlijk ook meteen in verband brengen met de (straf)kolonie die daar in 1923 werd gesticht en waarin nu (deels) de grootste gevangenis van het land is gevestigd. Deze laatstgenoemde kolonie werd gesticht tijdens de zogenaamde Hollandse Tijd (1815-1830) naar het voorbeeld van de eerder opgerichte koloniën in de Noordelijke Nederlanden. De kolonie in Veenhuizen en die in Merksplas kenmerkten zich door het feit dat het zogenaamde *onvrije* koloniën waren, koloniën waar 'onaangepasten' door justitie voor een bepaalde tijd naartoe konden worden gestuurd om er dwangarbeid te verrichten.

De vrije koloniën

In eerste instantie was bij de oprichting van de Koloniën van Weldadigheid uitgegaan van *vrije* koloniën gebaseerd op het verlichtingsideaal om stedelijke verpauperde armen om te vormen tot modelburgers door ze te laten werken in de landbouw. Dat ideaal werd in de Noordelijke Nederlanden uitgedragen door de Maatschappij

van Weldadigheid onder leiding van Johannes van den Bosch. Die maatschappij kocht grote lappen grond op om daarop tussen 1818 en 1825 een zevental koloniën te vestigen. Die werden bevolkt door arme gezinnen die elk een kleine hoeve met een lapje grond aangewezen kregen om te bewerken. Om een idee te geven van de grootte: in de vrije kolonie van Wortel (een buurgemeente van Merksplas) werden 129 kavels verdeeld met daarop een kleine hoeve en 3,5 hectare grond, waarvan een derde deel al ontgonnen was. De kolonisten zouden zich daarop kunnen bekwamen als landbouwer en kunnen bijverdienen met huisnijverheid. Als bijkomend voordeel zouden woeste gronden worden omgezet in landbouwgrond, zou dit werk de gezondheid van de betrokkenen verbeteren en uitwassen als bedelarij, landloperij en alcoholisme tegengaan. Een kolonie was in eerste instantie dus zeker niet bedoeld als een strafinrichting. Maar dat veranderde snel toen bleek dat het ideaal stuk liep op de rauwe werkelijkheid. Er waren gewoon te veel mensen die door hun onaangepaste levensstijl niet in aanmerking kwamen om een gestructureerd leven als landbouwer in een kolonie te starten. Dat gold vooral voor de vele landlopers die door het land zwierven. Voor deze groep onaangepasten (die wij nu 'werkloze daklozen' zouden noemen)

kopen?

werden de zogenaamde *onvrije* koloniën ingericht, in feite strafkampen waar vooral landlopers te werk werden gesteld. Maar ook kwamen er mensen terecht uit vrije koloniën die zich daar hadden misdragen door bijvoorbeeld alcoholmisbruik of ontucht. In Nederland werden de koloniën van Ommerschans en Veenhuizen benoemd tot onvrije koloniën en in België kreeg de kolonie in Merksplas die functie.

Niet kunnen of niet willen werken?

De Belgische Wet op de Landloperij uit 1866 vatte landloperij op als een vorm van crimineel gedrag. Men kon vanwege dit gedrag dus opgepakt en veroordeeld worden. Maar deze wet maakte wel onderscheid in verschillende categorieën van verdachten. Het was aan de rechter om te bepalen in welke categorie de verdachte viel om daarna de strafmaat te bepalen. Zo maakte het nogal wat uit of een verdachte voor de eerste keer werd opgepakt of dat het een recidivist was. Maar het belangrijkste onderscheid dat gemaakt werd, was het onderscheid tussen mensen die niet *konden* werken en mensen die niet *wilden* werken. Mensen die niet konden werken, werden vaak veroordeeld tot opname in een zogenaamd toezichtshuis met een maximum van twee jaar. Degenen die niet wilden werken, konden onder toezicht van de regering worden geplaatst en veroordeeld worden tot dwangarbeid in de strafkolonie van Merksplas voor twee tot zeven jaar. Minderjarigen werden naar een Rijksweldadigheidsschool gestuurd (een soort kostschool). Buitenlanders werden zonder vorm van proces over de grens gezet.

Het koloniale leven

Werd men naar de strafkolonie van Merksplas gestuurd, dan volgde daar voor de veroordeelde een periode van orde, tucht en regelmaat. De landlopers werkten er op het land en vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw ook in een van

de industriële ateliers. Deze uitbreiding met andere werkzaamheden buiten de landbouw was nodig omdat niet iedereen op de landerijen kon werken. Op haar hoogtepunt rond 1911 verbleven er op deze kolonie ruim 5.000 landlopers die elke dag moesten worden beziggehouden, en dus ook 5.000 monden die dagelijks gevoed moesten worden. De kolonie was toen bijna geheel zelfvoorzienend. Men hield varkens, koeien en schapen en verbouwde groenten, graan en aardappelen. Zelfs de gebouwen op het complex werden gebouwd met bakstenen uit de eigen steenfabriek, gemaakt van klei die op eigen grond werd gewonnen. Het werk werd aanvankelijk gedaan onder toezicht van een afdeling van 150 soldaten. Die waren gehuisvest in het gebouw dat tegenwoordig dienst doet als gevangenis. Zij begeleidden afdelingen gedetineerden van en naar hun werk en hielden daar toezicht. Daartoe waren verspreid over het complex een vijftigtal wachthuisjes gebouwd ▶

Boven: De watertoren van de kolonie Merksplas, tussen 1875 en 1930. Bron: Universiteitsbibliotheek Gent. Onder: De kolonie Merksplas in de huidige tijd.

om in te kunnen schuilen. De officieren werden ondergebracht in huizen. De landlopers sliepen in grote slaapzalen met elk zo'n 500 bedden.

Op zondag was er de mis in de kapel op het terrein. Deze kapel is in haar geheel onderkelderd en die kelderruimtes werden gebruikt om er de zelfgekweekte groenten in op te slaan die op het terrein naast de kerk werden verbouwd. In deze ruimte is zelfs een schietbaan geweest voor de bewakers.

Werken tot de dood

Landlopers die stierven tijdens hun detentie en die geen familie hadden die zich om hen bekommerde, werden begraven op het kerkhof van de kolonie. Een sobere plek waar rijen witte, meestal naamloze kruisjes staan, slechts voorzien van een loden plaatje met een nummer.

Tijdens de Grote Oorlog werd er een stukje verderop nog een tweede kerkhof aangelegd. Daar werden de mensen begraven die aan het einde van die oorlog waren gestorven aan besmettelijke ziekten. Gedurende de Duitse bezetting werd de kolonie namelijk gebruikt als opvangcentrum voor krankzinnigen en zieken. Die werden verplaatst naar Merksplas vanuit verschillende andere Belgische steden die dicht bij het front lagen.

Landlopers komen terug van hun werkdienst in de steenbakkerij. Fotograaf onbekend. Uitgegeven door J. Evrard, ca. 1910. Collectie Dries Horsten, beeldbank Centrum Agrarische Geschiedenis.

Websites

- www.kolonienvanweldadigheid.eu - Algemene info over de Koloniën van Weldadigheid in Nederland en België.
- www.eoswetenschap.eu/geschiedenis/paradijs-voor-luiaards - 'Paradijs voor luiaards', EOS Wetenschap.
- tinyurl.com/faromerksplas - Op de website van FARO, het steunpunt voor het roerend en immaterieel cultureel-erfgoedveld in Vlaanderen, staat een informatief artikel over de kolonie.
- www.gevangenisemuseum.be - Info over de historie en het gebruik van de gebouwen op de kolonie van Merksplas.
- inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/122153 - Over de historie van het onroerend goed op de kolonie van Merksplas.

Een discussie in de klas

Lang niet elke gedetineerde in de strafkolonie ervoer zijn verblijf daar als een straf. Er waren mannen die na hun vrijlating niet wisten hoe snel ze opzichtig een brood moesten stelen en zich daarvoor lieten oppakken in de hoop dat ze weer opgenomen zouden worden in de kolonie. Een plek die voor hen het dichtst in de buurt kwam van een thuis.

De omgang met werkloze daklozen is dan ook een complex probleem. En daarmee een ideaal discussieonderwerp in uw klas, omdat het laat zien wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen de opvang van daklozen in de onvrije koloniën en de huidige opvang van daklozen. En hoe opvattingen over straf, dwangarbeid en privacy door de loop van de tijd veranderen. Als uitgangspunt kunt u bijvoorbeeld dit artikel samenvatten voor uw leerlingen en daarna de volgende stelling aan hen voorleggen: *Ik vind dat werkloze daklozen weer ondergebracht moeten worden in werkkampen.* Vraag leerlingen om eerst alleen te antwoorden met *eens* of *oneens*. Waarschijnlijk ervaren zij dat als erg moeilijk omdat het bijna altijd een antwoord zal zijn met een 'mee eens/oneens, maar...'

Laat die nuancerings in een tweede ronde aan bod komen na de vraag: 'Wie wil er een toelichting geven bij zijn/haar antwoord?'

Natuurlijk is het mogelijk om leerlingen dieper op dit vraagstuk in te laten gaan. Laat ze dan voorafgaand aan de discussie informatie opzoeken over de strafkoloniën (zie de lijst met websites) en over de manieren waarop wij tegenwoordig met daklozen omgaan.

Tegen het einde van de oorlog zorgde de alom gevreesde Spaanse griep binnen die populatie van verzwakte vluchtelingen voor een massale sterfte, met dagen waarop tientallen slachtoffers begraven moesten worden. Er lagen dan ook duizenden haastig begraven doden op dit kerkhof en het was ten strengste verboden om dit terrein te betreden. Vanaf de bouw in 1823 tot nu kent de kolonie van Merksplas een hectische geschiedenis. Van de oprichting tot 1843 werden er armen tewerkgesteld maar daarop volgde een lange periode van leegstand. In 1870 kocht de Belgische staat het complex op en werd het de Rijksweldadigheidskolonie voor mannelijke landlopers. Na de Eerste Wereldoorlog volgde weer een grote leegloop. Toen in 1993 de Wet op de Landloperij werd ingetrokken en landloperij niet meer onder het strafrecht viel, werd er de huidige gevangenis gevestigd. Momenteel is men al ver gevorderd met de restauratie van de belangrijkste gebouwen op het terrein en is het complex genomineerd voor opname in de Werelderfgoedlijst van Unesco. ■